ЕКОНОМІКА

УДК 913.(045)

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В.О. ТКАЧ,
докторант

Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара

Обговорюються теоретичні та методологічні засади формування цілісної системи економічної безпеки регіону з урахуванням особливостей його розвитку, розроблені практичні рекомендації для забезпечення її ефективного функціонування.

Зміцнення державності України, нарощення стратегічного потенціалу її економіки на сучасному етапі об'єктивно вимагають зміщення акценту управління в регіони, що забезпечить створення єдиного господарського комплексу з ефективним використанням місцевих ресурсів і переваг територіального поділу праці. Успішне вирішення нинішніх найважливіших соціально-економічних проблем України можливе лише за умов орієнтації на використання переваг кожного регіону і міжрегіональної кооперації, на гармонізацію інтересів регіональних соціумів.

Основною причиною глибокої кризи економіки України та її регіонів є відсутність надійної системи економічної безпеки, яка б захистила її від зовнішніх і внутрішніх деструктивних впливів та сприяла формуванню конкурентоспроможного господарства на ринкових засадах. У сформованих умовах проблема економічної безпеки з позиції взаємодії національних і регіональних інтересів набуває першочергового значення, стає стрижнем усієї економічної політики держави, задає контури всіх основних політичних рішень, що, у свою чергу, визначає необхідність відповідних наукових досліджень. Економічна безпека кожного і всіх регіонів у сукупності покликана гарантувати безпеку держави в цілому.

Проблеми забезпечення регіональних інтересів у важливих сферах економіки набувають все більшої значимості, привертають увагу представників органів влади, науковців, широких верств населення. Актуальність цих проблем спричинена масштабами загроз і реальними втратами, нанесеними системі економічної безпеки внаслідок безпрецедентної кризи в період трансформації економіки України.

Економічну безпеку як тему теоретичних та прикладних досліджень почали розробляти вітчизняні дослідники лише в останні десятиріччя. Особлива значимість цієї проблеми тепер підтверджується низкою фундаментальних праць провідних вітчизняних та зарубіжних науковців: Л.І. Абалкіна, С.І. Бандура, О.Г. Білоуса, З.С. Варналія [3], А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, С.Ю. Глазьєва, Б.В. Губського, Б.М. Данилишина, Р.М. Дацківа, М.М. Єрмошенка, Я.А. Жаліла [7], О.І. Захарова, М.Х. Корецького, О.М. Любченка, В.І. Мунтіяна, О.Ф. Новикової, О.Г. Осауленка, Г.В. Осовської, В.І. Павлова, Г.А. Пастернак-Таранушенка, А.В. Степаненка, Д.М. Стеченка, В.Л. Тамбовцева, М.І. Фащевського, А.С. Філіпенка, Л.Г. Чернюк, В.Т. Шлемко та інших.

У роботах науковці аналізують взаємозв'язок економічної безпеки з іншими категоріями національної безпеки України (військової, соціальної, інформаційної і т.д.), з одного боку, і проблемами розширеного відтворення та регіонального соціально-економічного розвитку − з іншого. Разом з тим, багатьом питанням зазначеної проблеми дотепер не приділяється належної уваги, тобто вони виявилися недостатньо дослідженими. Так, залишається досить широким спектр поглядів власне на поняття економічної безпеки та її структуру, що ускладнює визначення цілей і завдань стратегії розвитку національної і регіональної економік [2]. На наш погляд, у вітчизняній науці не зроблено належного

165

акценту на загрозливий характер деградації суспільства і населення, на фактор прогресуючої динаміки так званих тіньових процесів і т.д. Все це обумовлює необхідність забезпечення відповідних теоретичних і методологічних основ розробки системи економічної безпеки для кожного регіону з метою їх сталого гармонійного розвитку та визначення загальних напрямів руху до стійкої самодостатньої регіональної економіки, що і стало **метою** цієї статті.

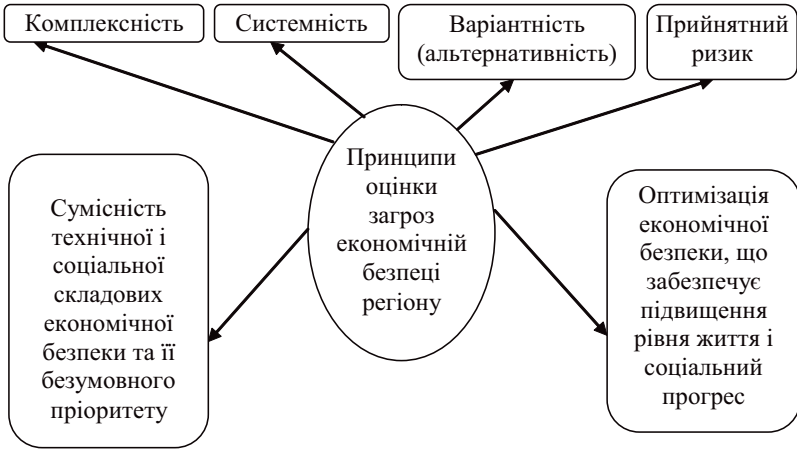
Аналіз понятійно-категоріального апарату дослідження дав змогу виявити багатоплановість, багатогранність і багаторівневість поняття система економічної безпеки регіону, її складний причинно-наслідковий зв'язок з іншими економічними, політичними й соціальними категоріями. У рамках проведеного аналізу основних підходів до системи економічної безпеки розглянуто сутність й природу виникнення досліджуваного поняття. Категорія економічна безпека відносно недавно стала самостійним об'єктом наукових досліджень. Однак революційні за своїм характером зміни, що відбуваються в Україні, суттєво розширили предметну сферу досліджень економічної безпеки.

З метою створення адекватного сучасним реаліям механізму функціонування системи економічної безпеки в регіоні визначено сутність цього поняття та найбільш впливові фактори, взаємозв'язок його окремих складових. Визначено, що система економічної безпеки регіону – це комплекс взаємопов'язаних організаційно-правових заходів з метою узгодження різноманітних інтересів, що забезпечує стійкість, адаптивність, самоорганізацію і розвиток регіональної економіки у взаємодії зі зовнішнім середовищем її функціонування [4].

Як методологію дослідження економічної безпеки необхідно застосовувати теорію економічних систем, зокрема її варто розглядати як систему, що володіє множинністю структурних елементів, рівнів і зв'язків між ними. При цьому вона є невід'ємною складовою соціально-економічної системи, її атрибутивною властивістю [1].

Формування системи економічної безпеки регіону, забезпечення необхідного рівня наукової обґрунтованості оцінки загроз безпечному регіональному розвитку і їх наслідків, на наш погляд, повинне базуватися на системі загальних (комплексності, системності, варіантності, прийнятного ризику) та специфічних положень, доповнених принципами оптимізації економічної безпеки, що забезпечує підвищення рівня життя і соціальний прогрес, тобто пріоритетності вирішення завдань і здійснення заходів, спрямованих на збереження здоров'я і життя людини, підтримку нормальних умов її існування та сумісності технічної й соціальної складових економічної безпеки за безумовного пріоритету останньої (рисунок).

Аналіз і узагальнення пропонованих в економічній літературі класифікацій економічних явищ дає нам змогу виділити, зважа-

Система принципів оцінки загроз економічної безпеки регіону

166

ючи на різні ознаки, такі групи факторів економічної безпеки: об'єктивні і суб'єктивні; основні та другорядні; внутрішні й зовнішні; якісні та кількісні; базові і специфічні; екстенсивні й інтенсивні; матеріально-речові і соціально-економічні; фактори попиту та пропозиції [6]. Така класифікація відображає як поліаспектність економічної безпеки, так і різноманіття зовнішнього середовища, що впливає на неї. Об'єднуючи різні системотвірні ознаки, вона створює можливість здійснення багатоцільового аналізу економічної безпеки національного господарства. Залежно від конкретних напрямів аналізу (наприклад оцінка формування системи економічної безпеки, обґрунтування методів її регулювання, виявлення перспектив зміцнення тощо) на її основі можуть розроблятися детальніші класифікації факторів.

Дослідження зміни індикаторів стану системи економічної безпеки регіону в процесі моніторингу дозволили виділити області (зони) і визначити стан конкретного регіону та етап життєвого циклу, на якому він нині перебуває:

♦ *передкризова область*: зона зміни показника в бік граничного значення, в якій накопичуються фактори, що сприяють зниженню стійкості і наближенню кризи, формують загрози в економіці регіону;

♦ *критична область* (зона кризи), в якій значення показника перевищують граничні і свідчать про зростання економічних загроз у регіоні;

♦ *посткризова область*: відбуваються зміни показника і доведення його щонайменше до граничного значення за рахунок комплексу антикризових заходів, які сприяють нейтралізації чи зниженню загроз в економіці регіону.

В умовах кризового стану економіки, як ніколи раніше, важливим стає дослідження взаємозв'язків між масштабами й швидкістю перетворень і виникненням небезпечних тенденцій у соціально-економічному розвитку, що загрожують безпеці країни в цілому. Це означає, що в розпорядженні влади постійно повинен перебувати інструментарій для виявлення й аналізу потенційних і реальних загроз економічної безпеки, що сприяє знаходженню компромісу у вирішенні суперечливих інтересів і тенденцій розвитку суспільства.

Формування регіональної системи економічної безпеки передбачає врахування специфічних ознак економічного розвитку регіону. Результати дослідження основних параметрів соціально-економічного розвитку регіонів України показали значний рівень їх диференціації.

Важливу роль у гарантуванні економічної безпеки регіонів відіграє соціальна безпека, дослідження якої є важливим засобом констатації і формалізації якісних та кількісних параметрів суспільного розвитку. Одним із показників, який дає змогу виявити рівень соціальної безпеки в регіонах України, є середня заробітна плата. Поряд із тенденцією до зростання цього показника в усіх регіонах України спостерігається значний рівень її диференціації. Так, найвищий рівень середньомісячної заробітної плати у 2008 році, який перевищує середній показник в Україні, був у м. Київ, Дніпропетровському та Запорізькому регіонах. Середні показники, які в цілому відповідають середньоукраїнському рівню, мали Київська та Луганська області. До регіонів із середньомісячною заробітною платою, нижчою за середній рівень, належать: АР Крим, Івано-Франківський, Львівський, Миколаївський, Одеський, Полтавський, Рівненський, Харківський регіони та м. Севастополь. В інших регіонах зафіксовано найменший рівень середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника за відповідний період.

Проведена діагностика основних параметрів соціально-економічного розвитку регіонів дала змогу здійснити їх порівняння за рівнем економічної безпеки та об'єднати в такі групи [5]:

1) регіони з відносно високим і вищим за середній рівнями економічної безпеки, яку формують ресурсно-добувні та експортно-орієнтовані регіони (Дніпропетровський, Донецький, Запорізький, Полтавський та м. Київ);

2) регіони зі середнім рівнем економічної безпеки (Київський, Луганський, Харківський);

3) регіони з нижчим від середнього рівнем економічної безпеки (Львівський, Миколаївський, Сумський та м. Севастополь);

4) регіони з низьким рівнем економічної безпеки (АР Крим, Вінницький, Волинський, Івано-Франківський, Кіровоградський, Рівненський, Хмельницький, Черкаський, Чернігівський);

5) регіони з дуже низьким рівнем економічної безпеки (Житомирський, Закарпатський, Тернопільський, Херсонський, Чернівецький).

Аналіз соціально-економічної ситуації в Україні показує, що причини загроз її безпеки мають виражений регіональний характер. Вони диференційовані за глибиною кризи, рівнем безробіття, заборгованості із заробітної плати, соціальних виплат тощо. Вирішенню багатьох проблем перешкоджають недосконалі і неефективні податкова й бюджетна системи, велика кількість необґрунтованих митних та інших пільг. Ситуація ускладнюється зростаючою диспропорцією економічного розвитку регіонів і рівня життя їх населення. Таким чином, подальший соціально-економічний розвиток країни безпосередньо залежить від його ефективної регіональної політики, яка повинна враховувати національно-культурні, соціально-демографічні, природно-кліматичні, господарські відмінності та історичні особливості розвитку регіонів України.

Висновки

Дослідження існуючих поглядів на визначення понятійного апарату теорії економічної безпеки дає підстави зробити висновок про доцільність застосування системного підходу до трактування сутності економічної безпеки регіону. Економічну безпеку потрібно розглядати як систему, що володіє множиною структурних елементів, рівнів і зв'язків між ними. При цьому вона є невід'ємною складовою соціально-економічної системи, її атрибутивною властивістю. Система економічної безпеки регіону − це комплекс взаємопов'язаних організаційно-правових заходів з метою узгодження різноманітних інтересів, що забезпечує стійкість, адаптивність, самоорганізацію і розвиток регіональної економіки у взаємодії зі зовнішнім середовищем її функціонування.

Формування системи економічної безпеки в регіоні та забезпечення необхідного рівня наукової обґрунтованості й ефективності її функціонування, повинне базуватися на системі загальних та специфічних принципів. Загальними принципами є такі: комплексність, системність, варіантність, прийнятного ризику. До специфічних принципів, доповнених автором, належать принципи оптимізації економічної безпеки, що сприяє підвищенню рівня життя, і соціальний прогрес (пріоритетність вирішення завдань і здійснення заходів, спрямованих на збереження здоров'я і життя людини, підтримка нормальних умов її існування); сумісність технічної та соціальної складових економічної безпеки і безумовного пріоритету останньої.

З метою оцінки рівня економічної безпеки регіону запропоновано використовувати оцінні показники, які об'єктивно відображають стан економіки, виходячи з таких понять, як розвиток (рівень економічного розвитку щодо інших регіонів країни або іноземних держав), адаптивність (здатність економіки адаптуватися до змін стану зовнішнього середовища, обумовлених істотним впливом зовнішніх і внутрішніх факторів), напруженість (рівень концентрації прихованої напруги економічної системи, що включає соціальну напругу, суперечності між продуктивними силами і виробничими відносинами тощо; такий рівень за умови досягнення критичної точки призводить до соціального вибуху на території регіону).

Бібліографія

1. *Архипов А.* Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / *А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов* // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 36–44.

2. *Бєлов О.Ф.* Економічна безпека України: пріоритети та механізми забезпечення / *О.Ф. Бєлов* // Поглиблення ринкових реформ та стратегій економічного розвитку України до 2010 року: матеріали конф. – К., 1999. – Т. 1, ч. ІІ. – С. 121–128.

3. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: монографія / [*З.С. Варналій, А.І. Мокій, О.Ф. Новікова та ін.*]; Національний ін-т стратегічних досліджень – К. : Знання України, 2005. – 498 с.

4. *Губський Б.В.* Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / *Б.В. Губський*. – К., 2001. – С. 13.

5. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року. – Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 30. – Ст. 2131. – С. 36–78.

6. Економічна безпека України: аналіт. доп. / [*Роговий В.В., Сменковський А.Ю., Гнибіденко І.Ф. та ін.*]; Апарат Ради нац. безпеки і оборони України – К., 2006. – 271 с.

7. *Жаліло Я.А.* Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: монографія / *Я.А. Жаліло.* – К. : НІСД, 2003. – С. 53–87.